

УДК 343.13

DOI 10.36919/3041-1149(Print).8.2025.155-160

В. І. Галаган,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального
та кримінального процесуального права,
Національний університет
«Києво-Могилянська академія»
email: galaganvi@ukr.net
ORCID 0000-0001-8224-0099

ДОТРИМАННЯ ПРАВ ГРОМАДЯН ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННЯ ОКРЕМИХ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Стаття присвячена окремим питанням застосування заходів забезпечення кримінального провадження й дотриманню прав його учасників. Наголошено на невідповідності нормативного врегулювання затримання особи й тримання її під вартою за Конституцією України та КПК України. Проаналізовано зміст вказаних термінів, запропоновано внесення змін до Конституції України з метою однозначного розуміння затримання особи як тимчасового запобіжного заходу та його відмінності від тримання під вартою як запобіжного заходу. Звернено увагу на окремі аспекти арешту майна в кримінальному провадженні. Зокрема, визначено ряд проблем під час арешту майна, що перебуває на тимчасово окупованій території чи за кордоном України. Досліджені проблемні питання щодо процесуального статусу та допиту третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт.

Ключові слова: досудове розслідування, слідчий, прокурор, слідчий суддя, затримання особи, тримання під вартою, арешт майна, спеціальна конфіскація, третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт.

Постановка проблеми та її актуальність. Відповідно до частин першої-другої статті 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Це важливе конституційне положення визначає зміст і спрямованість діяльності держави щодо неухильного дотримання прав і свобод людини та забезпечення механізму їхньої реалізації. Однак під час розслідування злочинів подеколи виникає потреба в обмеженні цих прав з тим, щоб забезпечити виконання завдань кримінального провадження, визначені у частині 1 статті 2 КПК України, зокрема: захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорону прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування й судового розгляду [1].

Законодавство України передбачає різні заходи, спрямовані на обмеження свободи особи, зокрема обрання щодо неї заходів забезпечення кримінального провадження (відсторонення від посади, тимчасовий доступ до речей і документів, арешт майна) чи запобіжних заходів (домашній арешт, затримання особи, тримання під вартою). Проте існують певні розбіжності між нормами Конституції України та КПК України щодо їхнього застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань щодо застосування заходів забезпечення кримінального провадження, зокрема запобіжних заходів та арешту майна, присвятили свою увагу І. В. Басиста, О. В. Білоус, Р. І. Благута, О. В. Верхогляд-Герасименко, Н. В. Глинська, Ю. А. Комісарчук, Д. В. Лісніченко, М. А. Макаров, В. Т. Нор, С. М. Смоков, В. М. Тертишник, Л. Д. Удалова, В. І. Фаринник, О. Ю. Хабло, А. В. Холостенко та інші науковці України.

Метою статті ставиться дослідження співвідношення норм Конституції України та КПК України в частині врегулювання ряду заходів забезпечення кримінального провадження, зокрема запобіжних заходів.

Виклад основного матеріалу дослідження. У Конституції України, крім зазначених раніше, містяться й інші норми, що унормовують окремі напрями процесуальної діяльності на досудовому розслідуванні й під час судового розгляду. Зокрема, у частині першій статті 22 Конституції України йдеться, що права й свободи людини та громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними. Згідно з частиною другою статті 30 Конституції України не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду, а у частині третій цієї самої норми передбачені невідкладні випадки, що дають змогу проведення таких дій без дозволу суду. У частині першій статті 32 Конституції України міститься заборона втручання в особисте й сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. Частина перша статті 59 Конституції України унормовує право кожного на професійну правничу допомогу, а частина перша статті 63 Конституції України визначає, що особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом [2].

Важливі положення, пов'язані з реалізацією права на свободу та особисту недоторканність, визначені у статті 29 Конституції України, відповідно до частини другої якої ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою, інакше як за вмотивованим рішенням суду й тільки на підставах і в порядку, встановлених законом.

Ця норма Основного Закону держави є нормою прямої дії й деталізується в частині 4 статті 176 КПК України. Відповідно до цієї норми, що не має жодних винятків, всі запобіжні заходи, до яких належить і тримання під вартою, на стадії досудового розслідування застосовуються слідчим суддею за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором.

Наразі держава Україна переживає трагічні часи, пов'язані з війною, розпочатою російською федерацією. У цих умовах подеколи об'єктивно важко виконати всі приписи Конституції України через оголошення повітряних тривог, обстріли української території тощо. Але і в ці непрості часи чинними є норми, спрямовані на дотримання прав громадян під час обмеження їхнього права на свободу й особисту недоторканність. Відповідно до абзаців дванадцятого-тринадцятого частини 1 статті 615 КПК України за відсутності об'єктивної можливості доставити особу до слідчого судді в строк до шести-десяти годин після її затримання розгляд клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу здійснюється із застосуванням доступних технічних засобів відеозв'язку. Якщо неможливо забезпечити її дистанційну участь під час розгляду клопотання, така особа негайно звільняється.

Донедавна чинною була норма частини 6 статті 615 КПК України, відповідно до якої в разі закінчення строку дії ухвали суду про тримання під вартою та неможливості розгляду судом питання про продовження строку тримання під вартою в установленому цим Кодексом порядку обраний запобіжний захід як тримання під вартою вважався продовженим до вирішення відповідного питання судом, але не більше ніж на два місяці. Однак, згідно з рішенням Конституційного Суду України від 18 липня 2024 року № 8-р(П)/2024, цю норму визнано неконституційною.

Отже, тримання під вартою як запобіжний захід на всій підконтрольній Україні території обирає та продовжує виключно слідчий суддя, що повною мірою відповідає частині другій статті 29 Конституції України.

Натомість виникають питання щодо редакції частини третьої статті 29 Конституції України. Відповідно до цієї норми в разі нагальної потреби запобігти злочині чи його перепинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого впродовж сімдесяти двох годин має бути перевірена судом. Затримана особа негайно звільняється, якщо впродовж сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою.

Вважаємо за потрібне порівняти між собою ці положення Конституції України та відповідні норми КПК України. Отже:

1. Тримання під вартою (частина друга статті 29 Конституції України) насправді є одним із запобіжних заходів, визначених у КПК України (пункт 5 частини 1 статті 176, стаття 183 КПК України), причому законодавчо встановлено, що саме цей захід є найбільш суворим. Як було

зазначено раніше, будь-який запобіжний захід, зокрема й тримання під вартою, на стадії досудового розслідування обирає виключно слідчий суддя (частина 4 статті 176 КПК України), що повною мірою відповідає частині другій статті 29 Конституції України.

2. У частині третій статті 29 Конституції України йдеться про тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід. У КПК України насправді вживається цей термін – «тимчасовий запобіжний захід», але він належить не до тримання під вартою, а до затримання особи, яке застосовується з підстав та в порядку, визначеному цим Кодексом (частина 2 статті 176 КПК України). Саме наявністю встановлених законом підстав гарантується свобода особи, підозрюваної у вчиненні злочину [3, с. 44]. Натомість тримання під вартою є запобіжним заходом, визначеним у переліку частини 1 статті 176 КПК України, але до тимчасових запобіжних заходів не належить.

3. У частині третій статті 29 Конституції України визначено, що в разі нагальної потреби запобігти злочині чи його перепинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого впродовж сімдесяти двох годин має бути перевірена судом. Отже, цей захід реалізує не суд, який є органом правосуддя відповідно до частини першої статті 124 Конституції України й жодного відношення до запобігання злочинам чи їхнього припинення в прямому розумінні цих термінів не має. Натомість йдеться про уповноважених на те законом органів, які можуть здійснювати затримання особи із вказаною метою відповідно до статей 208, 298², 522 КПК України. До таких органів і посадових осіб належать насамперед слідчий, дізнавач, прокурор, а також керівник дипломатичного представництва чи консульської установи України або визначена ним особа, капітан повітряного, морського чи річкового судна України, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо судно приписано до порту, розташованого в Україні.

4. Про те, що у частині третій статті 29 Конституції України йдеться саме про затримання, а не тримання під вартою, свідчать і строки проведення цієї процесуальної дії – сімдесят дві години після затримання. Саме таким є строк затримання особи без ухвали слідчого судді відповідно до частини 1 статті 211 КПК України. Натомість строк тримання під вартою не може перевищувати шістдесяті днів (частина 1 статті 197 КПК України).

Аналіз норм КПК України щодо процесуального унормування накладення арешту на майно також засвідчує наявність ряду проблемних питань. Зокрема, відповідно до частини 1 статті 175 цього Кодексу ухвала про арешт майна виконується негайно слідчим, прокурором. З огляду на положення частини 10 статті 170 КПК України арешт може бути накладений у встановленому цим Кодексом порядку на рухоме чи нерухоме майно, гроші у будь-якій валюті готівкою або в безготівковій формі, зокрема кошти та цінності, що перебувають на банківських рахунках чи на зберіганні в банках або інших фінансових установах, видаткові операції, цінні папери, майнові, корпоративні права, віртуальні активи, щодо яких ухвалою чи рішенням слідчого судді, суду визначено потребу в арешті майна. Водночас в умовах чинності воєнного стану в Україні, наявності тимчасово окупованих територій або перебування майна за межами держави, зокрема в країнах, з якими немає договорів про надання міжнародної правової допомоги, ефективно реалізувати цю норму КПК України досить складно.

Крім того, якщо йдеться про кошти та цінності, які перебувають на банківських рахунках чи на зберіганні в банках або інших фінансових установах, видаткові операції, цінні папери, майнові, корпоративні права, віртуальні активи тощо, в таких випадках слідчий, прокурор лише забезпечують виконання ухвали про їхній арешт, направляючи її у відповідні установи, які безпосередньо мають виконати це рішення слідчого судді, суду. Тож констатуємо потребу в уточненні в частині 1 статті 175 КПК України безпосередніх виконавців ухвали слідчого судді про арешт майна.

Існує ряд питань, коли виникає потреба в накладенні арешту на майно третьої особи в кримінальному провадженні. Поняття третьої особи в загальних рисах наведене в пунктах 25, 26 статті 3 КПК України як особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт. Недеталізоване визначення цієї особи й у статті 64² вказаного Кодексу, в якій лише зазначено, що третьою особою, щодо майна якої вирішується питання про арешт, може бути будь-яка фізична або

юридична особи. Натомість у частині 3 статті 64² КПК України вказано, що така особа має права й обов'язки, передбачені цим Кодексом для підозрюваного, обвинуваченого, в частині, що стосуються арешту майна. Таке визначення процесуального статусу цієї особи потребує своєї деталізації, зокрема:

1. Якими саме процесуальними правами підозрюваного, обвинуваченого, визначеними у частині 3 статті 42 КПК України, може скористатися третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт. Вочевидь це права, передбачені пунктами 2 – бути чітко й своєчасно повідомленим про свої права, передбачені цим Кодексом, а також отримати їхнє роз'яснення; 8 – збирати й подавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази; 12 – заявляти клопотання про проведення процесуальних дій, про забезпечення безпеки щодо себе, членів своєї сім'ї, близьких родичів, майна, житла тощо; 13 – заявляти відводи; 15 – одержувати копії процесуальних документів і письмові повідомлення; 16 – оскаржувати рішення, дії та бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді в порядку, передбаченому цим Кодексом; 17 – вимагати відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду в порядку, визначеному законом; 18 – користуватися рідною мовою, отримувати копії процесуальних документів рідною або іншою мовою, якою він володіє, та в разі потреби користуватися послугами перекладача за рахунок держави.

Водночас виникають питання, чи може третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, знайомитися з матеріалами кримінального провадження в частині, що стосується арешту її майна. Відповідь на це питання відсутня в статтях 64², 221, 290 та інших нормах КПК України, де не визначено, що третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, має можливість ознайомитися з будь-яким обсягом матеріалів кримінального провадження (на відміну від підозрюваного, який у цій частині має можливість ознайомитися з усіма матеріалами під час їхнього відкриття учасникам кримінального провадження). Отже, прирівнювати за своїм процесуальним статусом третю особу, щодо майна якої вирішується питання про арешт, до підозрюваного, обвинуваченого без правових гарантій реалізації її процесуальних прав є суперечливим і таким, що не відповідає законним інтересам учасників кримінального провадження.

2. В якості кого може бути допитана третя особа, адже в кримінальному провадженні наразі передбачені лише допит свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого й експерта. Допит цієї особи на досудовому розслідуванні як підозрюваного, хай навіть у частині, що стосується арешту майна, суперечить частині 1 статті 42 КПК України, в якій чітко визначено, в яких конкретно випадках особа визнається підозрюваним. Вважаємо, що єдиним варіантом у цьому випадку є допит третьої особи як свідка. Згідно з частиною 1 статті 65 КПК України свідком є фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яка викликана для давання показань. У частині 2 цієї процесуальної норми, де визначені учасники кримінального провадження, які не можуть бути допитані як свідки, треті особи не зазначені. Щоправда, невирішеним і таким, що потребує свого нормативного врегулювання, залишилося питання, як бути у випадку, коли третьою особою є юридична особа.

3. Як вбачається з аналізу частини 4 статті 170 КПК України, арешт майна, що належить третій особі, допускається з метою забезпечення спеціальної конфіскації у випадках, передбачених Кримінальним кодексом України. В абзаці другому цієї самої статті вказаного Кодексу зазначено, що арешт накладається на майно третьої особи, якщо вона набула його безоплатно або за ціною, вищою чи нижчою за ринкову вартість, і знала або повинна була знати, що таке майно відповідає будь-якій з ознак, притаманних спеціальній конфіскації та визначених у пунктах 1–4 частини першої статті 96² Кримінального кодексу України.

З огляду на зазначене важливим є процес доказування зазначених обставин під час здійснення досудового розслідування. Одна ситуація, коли майно (наприклад, об'єкти нерухомості, земельні ділянки, транспортні засоби) передані, відповідно, до складених документів і його вартість можна встановити навіть у разі, коли в документах зазначена необ'єктивна сума його вартості. Інша ситуація, коли рухоме майно (грошові кошти, цінні папери, коштовності) передані начебто на

зберігання чи подаровані. Саме в цьому випадку найважче за допомогою процесуальних засобів доказування, визначених у частині 2 статті 93 КПК України, довести умисел третьої особи на те, що вона знала або повинна була знати, що таке майно за своїми ознаками підлягатиме спеціальній конфіскації. Варто погодитися з позицією, відповідно до якої, якщо за вказаних обставин майно відповідає будь-якій з ознак, зазначених у пунктах 1–4 частини першої статті 96² КК України, сумнівів не викликає потреба їхнього доказування, оскільки ці обставини становлять предмет доказування під час розгляду слідчим суддею клопотання прокурора про арешт майна третьої особи [4, с. 24].

Висновки. Підсумовуючи викладене, варто зазначити про таке. Єдиним тимчасовим запобіжним заходом, передбаченим КПК України, є затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення. Відповідно, тримання під вартою є одним із запобіжних заходів, що є строковим, але до тимчасових не належить. Крім того, норма частини третьої статті 29 Конституції України суперечить частині другій цієї статті, відповідно до якої арешт або тримання під вартою може мати місце не інакше як за вмотивованим рішенням суду й тільки на підставах і в порядку, встановлених законом. Натомість у частині третій статті 29 Конституції України також зазначено про тримання під вартою як тимчасовий запобіжний захід, який можуть застосувати уповноважені на те законом органи, однак про рішення суду тут не йдеться.

З метою усунення вказаної суперечності й приведення у відповідність між собою частин другої та третьої статті 29 Конституції України вважаємо за потрібне в частині третій зазначеної статті слова «тримання особи під вартою» замінити словами «затримання особи» й далі за текстом. Врахування цієї пропозиції дає змогу чітко визначити, що тримання під вартою може бути застосоване виключно слідчим суддею, а затримання особи можливе уповноваженими на те органами без судового рішення з наступним доставленням особи до суду з метою вирішення питання про тримання під вартою. В обох випадках дії державних органів спрямовані на обмеження права на свободу та особисту недоторканність, але є законними й такими, що відповідають Конституції України.

Подальшого поглибленого дослідження потребують питання визначення процесуального статусу третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт, особливо у випадках, коли існує потреба в допиті цієї особи під час досудового розслідування. Звертаємо увагу також на важливість процесуального доказування фактів, що третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, знала або повинна була знати, що передане їй майно підлягає спеціальній конфіскації. Отже, існує нагальна потреба в подальшому глибокому й всебічному дослідженні та законодавчому унормуванні цих та інших неузгоджених і суперечливих положень КПК України щодо арешту майна.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
2. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
3. Білоусов О. М., Смоков С. М. Затримання підозрюваного у кримінальному процесі України : монографія. Одеса, 2009. 112 с.
4. Верхогляд-Герасименко О. В. До питання накладення арешту на майно третіх осіб у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 1. С. 20–27.

REFERENCES

1. Criminal Procedure Code of Ukraine dated April 13, 2012 No. 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].
2. Constitution of Ukraine dated June 28, 1996 No. 254к/96-BP. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> [in Ukrainian].

3. Bilousov, O. M. & Smokov, S. M. (2009). Zatrymannia pidozriuvanoho u kryminalnomu protsesi Ukrainy : monohrafiia [Detention of a suspect in a criminal trial in Ukraine: monograph]. Odesa. 112 p [in Ukrainian].

4. Verkhohliad-Herasymenko, O. V. (2017). Do pytannia nakladennia areshtu na maino tretikh osib u kryminalnomu provadzhenni [On the issue of imposing arrest on the property of third parties in criminal proceedings]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*. No. 1. 20–27 [in Ukrainian].

V. I. Galagan. RESPECT FOR CITIZENS' RIGHTS DURING THE APPLICATION OF CERTAIN MEASURES TO SECURE CRIMINAL PROCEEDINGS

This article focuses on specific issues concerning the application of criminal procedure restraint measures and the adherence to the rights of participants in criminal proceedings. It highlights the inconsistencies between the normative regulation of personal detention and pre-trial detention under the Constitution of Ukraine and the Criminal Procedure Code of Ukraine. The content of these terms is analyzed, and amendments to the Constitution of Ukraine are proposed to ensure a clear understanding of personal detention as a temporary measure of restraint and its distinction from pre-trial detention as a preventive measure. Attention is also drawn to specific aspects of property seizure in criminal proceedings. A number of challenges are identified during the seizure of property located in the temporarily occupied territory or abroad. The problematic issues regarding the procedural status and interrogation of a third party whose property is subject to a decision on seizure are also examined.

Keywords: pre-trial investigation, investigator, prosecutor, investigating judge, pre-trial detention, property seizure, special confiscation, third party whose property is subject to seizure.